
Zabytki województwa mazowieckiego – ochrona, zarządzanie i promocja, w świetle materiałów i działalności merytorycznej Oddziału Terenowego Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Warszawie

---

Margeryta Szulińska

STRESZCZENIE

Województwo mazowieckie, powstałe w wyniku reformy administracyjnej kraju w styczniu 1999 roku, jest największym terytorialnie z spośród szesnastu województw, stanowiąc 11,4% obszaru Polski. W jego granicach znalazły się, w różnym zakresie, ziemie aż dziewięciu wcześniejszych województw. W świetle ogólnopolskich danych o zasobie obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, opracowywanych przez Narodowy Instytut Dziedzictwa na podstawie decyzji rejestrowych (stan na 4 października 2010 roku), Mazowsze plasuje się na trzecim miejscu, z wynikiem 6343 obiekty.

Niniejszy artykuł przedstawia aktualne dane dotyczące form ochrony zgodnie z obowiązującym ustawodawstwem, ze szczególnym uwzględnieniem występujących w ostatnim czasie zmian, oraz rozpoznany stopień zachowania dziedzictwa. Artykuł zawiera także informacje na temat projektów sieciowych o znaczeniu regionalnym i ponadregionalnym, które mają wpływ na proces zarządzania, a tym samym zachowanie i promocję zabytkowego potencjału województwa. Informacje te oparto na materiałach przygotowywanych przez pracowników Oddziału Terenowego w Warszawie w ramach działalności merytorycznej Narodowego Instytutu Dziedzictwa, takich jak: opis zasobu zabytkowego województwa, program INSIRE w zakresie danych przestrzennych w części dotyczącej zabytków nieruchomych, opracowania tematyczne i dokumentacje interdyscyplinarne oraz działalność promocyjno-edukacyjną – Europejskie Dni Dziedzictwa, „Piątki Konserwatorskie” na Zamku Królewskim.

Mazowsze (łacińska nazwa *Mazovia*) to kraina historyczna, geograficzna i etnograficzna położona w centralnej części Polski. Współcześnie, w potocznym znaczeniu termin ten odnosi się do wydzielonego administracyjnie województwa, które oprócz części historycznego Mazowsza, z wyłączeniem rejonu dawnego województwa łomżyńskiego, w granicach swoich zawiera region Podlasia oraz należącą historycznie do Małopolski ziemię radomską. Różnice historyczno-kulturowe widoczne są w wielu aspektach, np. w budownictwie wiejskim, obyczajowości czy strojach ludowych.

Inaczej też kształtowały się granice województwa mazowieckiego, które istniało w czasach I Rzeczypospolitej (1529-1795) czy Królestwa Polskiego (1816-1837). Ostatnia reforma administracyjna państwa doprowadziła do utworzenia, z dniem 1 stycznia 1999 roku, województwa mazowieckiego o największym, arbitralnie ustanowionym zasięgu, stanowiącym 11,4% obszaru Polski. W granicach województwa znalazły się ziemie aż dziewięciu niegdysiejszych województw: warszawskiego (w 100%), ostrołęckiego (95%), radomskiego (94%), ciechanowskiego (80%), siedleckiego (80%), płockiego (65%), skierniewickiego (35%) oraz pojedyncze powiaty województwa białkopodlaskiego (20%) i łomżyńskiego (6%).

Administracyjnie województwo mazowieckie podzielone jest na 42 powiaty, z czego 37 to powiaty ziemskie, a 5 – grodzkie oraz 314 gmin w podziale na 35 gmin miejskich, 50 gmin wiejsko-miejskich i 229 gmin wiejskich.

Na tak rozległym terenie pieczę nad zabytkami sprawuje wojewódzki konserwator zabytków podległy wojewodzie, kierujący Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków oraz pięcioma delegaturami biura zlokalizowanymi w byłych miastach wojewódzkich: w Płocku, Ciechanowie, Ostrołęce, Siedlcach i Radomiu. Na mocy porozumienia wojewody z samorządem lokalnym, na Mazowszu działają 3 biura samorządowe, zlokalizowane w Warszawie – Biuro Stołecznego Konserwatora Zabytków oraz Płocku i Żyrardowie¹.

Narodowy Instytut Dziedzictwa, jako instytucja kultury powołana przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego², spełnia misję, do której należy *tworzenie podstaw dla zrównoważonej ochrony dziedzictwa, gromadzenie i upowszechnianie wiedzy o zabytkach, wyznaczanie standardów ich ochrony i konserwacji oraz kształtowanie świadomości społecznej celem zachowania dziedzictwa kulturowego Polski dla przyszłych pokoleń*³. Instytucja ma zasięg ogólnopolski, działając w szesnastu województwach poprzez terenowe agendy, w tym Oddział Terenowy NID w Warszawie⁴.

Ryc. 1. Schemat form ochrony

Opracowanie M. Szulińska

W niniejszym artykule pragnę przedstawić dane o zasobach zabytków nieruchomych województwa w zależności od rodzaju przypisanej ochrony oraz problematyki wynikającej ze stosowania tej ochrony. W dalszej kolejności przedstawione zostaną różnorodne przykłady z zakresu zarządzania dziedzictwem i wykorzystania jego potencjału do podniesienia atrakcyjności regionu, będące wynikiem działań samorządów lokalnych. Działania takie były prezentowane podczas spotkań „Piątek Konserwatorskich” na Zamku Królewskim, odbywają się także m.in. w ramach organizacji obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa.

Obowiązujący w Polsce system ochrony zabytków wynika z *Ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie i opiece nad za-*

¹ Nadal w planach pozostaje powołanie miejskiego konserwatora w Radomiu, jednak ze względu na koszty biura, które ponosi samorząd, sprawa ta została oddalona.

² Narodowy Instytut Dziedzictwa zastąpił z dniem 1 stycznia 2011 roku Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków. Więcej informacji na stronie www.nid.pl.

³ Podstawą prawną działalności Narodowego Instytutu Dziedzictwa jest zarządzenie nr 32 Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, którego załącznik stanowi statut NID.

⁴ Nazwa przed 2011 rokiem – Regionalny Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków na Mazowszu, a wcześniej, przed kwietniem 2007 roku – Dział Badań i Dokumentacji Zabytków Warszawy i Mazowsza w ramach KOBiDZ.

bytkami z późniejszymi zmianami (Dz.U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1568)⁵, która wśród form ochrony wymienia kolejno wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego i ustalenia ochrony w szeroko rozumianych dokumentach planistycznych na szczeblu krajowym, wojewódzkim, powiatowym i gminnym oraz prawa lokalnego i wskazanych w artykule decyzji administracyjnych. Należy jednocześnie zauważyć, że w praktyce konserwatorskiej ochrona obiektu zabytkowego zależy przede wszystkim od objęcia go ochroną prawną na podstawie wpisu do rejestru zabytków, w następnej kolejności wykazania obiektu w wojewódzkiej i gminnej ewidencji oraz zapisach prawa miejscowego (Ryc. 1).

Na terenie województwa mazowieckiego w rejestrze zabytków nieruchomości w kategorii pojedynczego obiektu, zespołu czy całego układu urbanistycznego, znajdują się 6343 obiekty (dane NID na 4 października 2010 roku), co daje trzecią pozycję w skali kraju.

W tabeli przedstawiono dane liczbowe, wyróżniając poszczególne kategorie zabytków ze wskazaniem pozycji w skali ogólnopolskiej (Ryc. 2).

Ryc. 2. Tabela danych liczbowych o zasobie zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, na podstawie materiałów NID

Obiekty nieruchomości wpisane do rejestru zabytków na podstawie danych KOBiDZ - stan na 04.10.2010																																
WOJEWÓDZTWO	URBANIS	SAKRAL	OBRONN	PUBLICZNA	ZAMKI	PAŁACE	DWORY	ZIELEŃ	FOLWAR	GOSPOD	MIESZK	PRZEM	CEMENT	INNE	RAZEM																	
DOLNOŚLĄSKIE	134	1409	110	588	100	488	190	841	804	197	2135	311	328	369	8004																	
KUJAWSKO-POM	23	485	74	170	25	88	235	407	397	104	483	102	147	126	2866																	
ŁÓDZKIE	33	565	16	147	19	62	209	387	120	78	551	104	145	100	2536																	
LUBELSKIE	52	797	54	169	13	107	157	398	311	91	527	67	461	296	3500																	
LUBUSKIE	34	527	36	140	23	129	79	195	300	82	1952	86	57	98	3738																	
MAŁOPOLSKIE	56	971	57	322	32	66	216	409	284	298	1461	69	371	396	4948																	
MAZOWIECKIE	3	128	3	1000	8	2	564	9	4	156	353	2	935	4	977	1254	1717	3	247	3	332	3	339	3	6343							
OPOLSKIE	36	625	54	135	28	73	79	215	189	78	1009	83	132	138	2874																	
PODKARPACKIE	49	977	64	233	19	53	155	301	280	107	865	61	352	234	3750																	
PODLASKIE	68	506	9	190	4	14	57	114	86	115	550	75	333	116	2237																	
POMORSKIE	61	503	102	213	13	72	156	268	218	176	839	100	129	133	2983																	
ŚLĄSKIE	69	576	16	308	36	88	85	201	166	216	1536	173	105	125	3700																	
ŚWIĘTOKRZYSKI	44	436	15	50	18	30	67	226	92	15	199	51	171	110	1524																	
WARMIŃSKO-MA	65	889	128	274	28	99	188	418	522	191	1913	204	517	131	5567																	
WIELKOPOLSKIE	138	1098	38	456	23	338	444	985	925	171	1429	249	338	255	6887																	
ZACHODNIOPOM	57	821	68	249	23	162	98	708	145	105	343	116	216	105	3216																	
RAZEM	1047	12185	897	4208	418	2025	2768	7008	5216	2089	17509	2098	4134	3071	64673																	

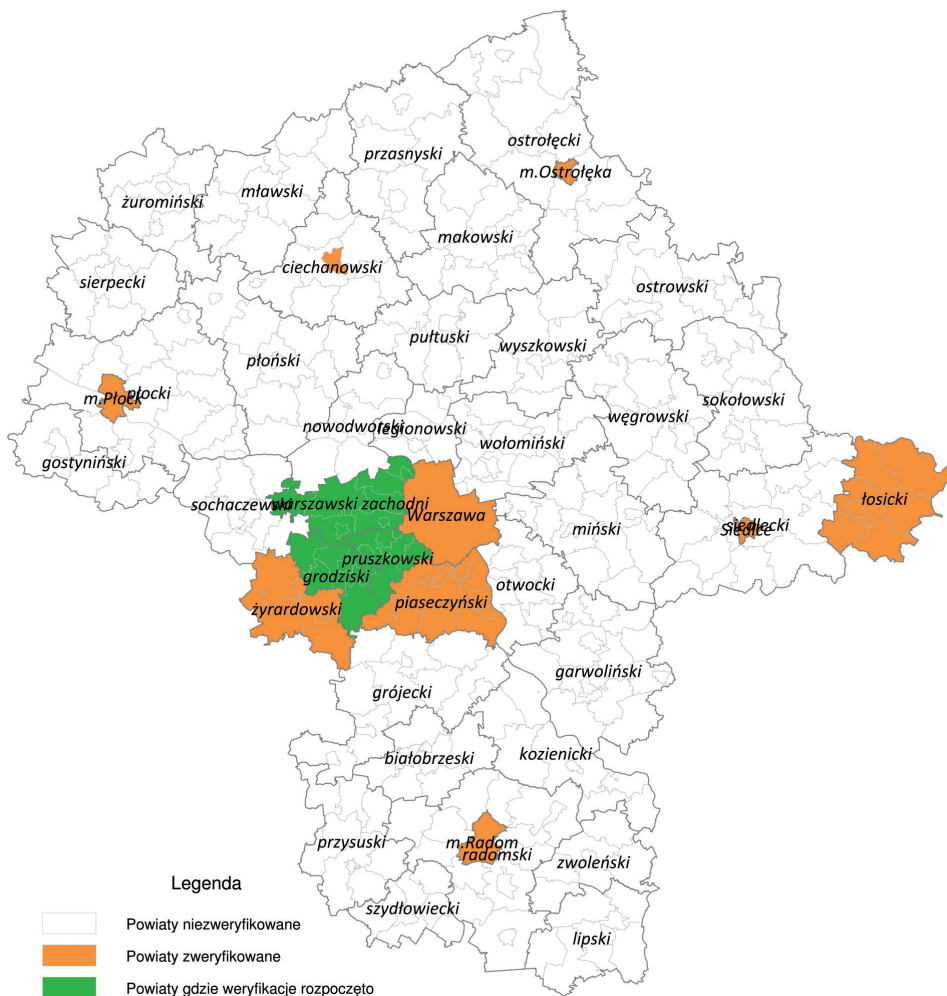
Uzupełnienia M. Szulińska

W realizowanym przez NID w ramach ogólnopolskiego programu weryfikacji krajowego rejestru zabytków (2009-2012) do opracowania baz danych GIS oraz udostępniania tych danych za pomocą usług sieciowych w ramach dyrektywy INSPIRE⁶, wykonano weryfikację

⁵ W dalszej części artykułu użyty został tylko skrót: „ustawa”.

⁶ MKiDN wskazał NID jako instytucję odpowiedzialną za przygotowanie założeń oraz praktycznego wdrożenia baz

Ryc. 3. Mapa z oznaczeniem obszarów, w których wykonano weryfikację

oprac. A. Łukasiuk, NID

około połowy zasobu (ok. 3200 obiektów). Na mapie oznaczono przeprowadzoną weryfikację na terenie pięciu powiatów grodzkich, trzech powiatów ziemskich oraz pojedynczych gmin (Ryc. 3).

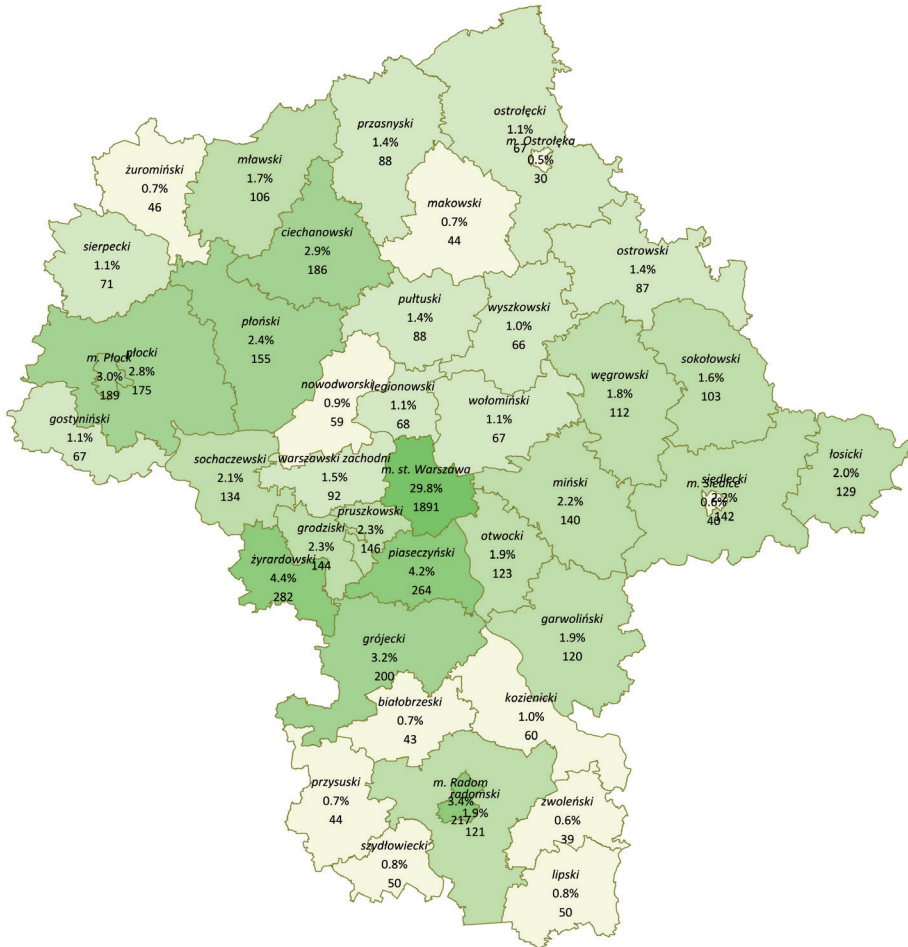
Z tych prac wynika, że poza większymi ośrodkami miejskimi są to obiekty rozproszone, zlokalizowane często z dala od linii komunikacyjnych. Chronologia ich sięga od XII do trze-

---

danych GIS określonych w ustawie o infrastrukturze informacji przestrzennej z dnia 4 marca 2010 roku, zgodnie z zapisami dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady Europu – INSPIRE (*Infrastructure for spatial information in Europe*).

Ryc. 4. Mapa zasobu zabytków wpisanych do rejestru (skala 1:1 100 000), stan z 14 stycznia 2011 roku

Liczba zabytków w powiatach
Procentowy udział zabytków w stosunku do liczby zabytków w województwie

oprac. A. Łukasiuk, NID

kiej ćwierci XX wieku. Ponadto, wśród zweryfikowanych obiektów stwierdzono znaczące zagrożenia w przypadku 51 obiektów, nie odnaleziono ok. 24 obiektów oraz, w przypadku 21 obiektów, stwierdzono całkowitą utratę wartości, które powinny stanowić przedmiot ochrony. Materiał ten w postaci kwestionariuszy, płyt z materiałem zdjęciowym i skopionym materiałem dokumentacyjnym przekazywany jest do WUOZ w Warszawie celem podjęcia należnych kroków.

Zarówno prace nad wpisem zabytków do rejestru, jak też prowadzeniem wojewódzkiej i gminnej ewidencji mają charakter otwarty i ciągły, dlatego też informacje liczbowe odnośnie zasobu zabytkowego województwa ulegają zmianie.

Równie otwarty charakter posiada wiedza o zabytkach, gromadzona w różnorodnej formie, m.in. dokumentacji takiej jak tzw. białe i zielone karty, obecnie zastąpione kartą ewidencyjną zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru zabytków, kartą ewidencyjną zabytku nieruchomego niewpisanego do rejestru zabytków oraz kartą adresową zabytku nieruchomego⁷. Każda praca konserwatorska przy zabytkach, szczególnie w przypadku tych najstarszych, może wnieść wiele nowych informacji, nierzadko zmieniając przyjętą powszechnie metrykę zabytku czy rozpoznając na nowo jego wartości. Zabytek, jako materialny ślad działalności człowieka w różnych epokach, może posiadać wiele nawarstwień świadczących o naszej przeszłości, a z tym wiąże się nadal wiele tajemnic.

Innym rodzajem ochrony, szczególnie w przypadku wyróżniających się krajobrazów kulturowych, stanowi park kulturowy. Ustanowienie parku kulturowego należy do kompetencji lokalnego samorządu, zgodnie z zapisem art. 16 i 17 ustawy. Ochrona wskazanych walorów parku kulturowego, w którego granicach mogą również występować obiekty wpisane do rejestru zabytków, ustalana jest w dokumencie: plan ochrony. Ustalenia zawarte w planie ochrony przekładają się na konkretne zapisy w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

Jeden z dwunastu parków kulturowych w Polsce, i jedyny na Mazowszu, powołany został w 2009 roku w podwarszawskich miejscowościach – Ossowie i Zielonce, pod nazwą „Park Kulturowy Ossów – Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku”. Obszar posiada wysokie walory niematerialne, związane z historią zwycięskiej dla Polski i Europy wojny z Rosją, tu dokonało się pierwsze przełamanie natarcia wrogich wojsk. Wartości przyrodnicze podkreślają zachowany krajobraz pola boju oraz pozostały po nim cmentarz żołnierski, mogiły i miejsca pamięci związane ze śmiercią wojskowego kapelana – księdza Ignacego Skorupki⁸. W ramach parku kulturowego powstała koncepcja ogólnopolskiego Centrum Edukacji i Informacji o Bitwie 1920 roku oraz szlak dziedzictwa związany z tą tak ważną w dziejach świata wojną [Szulińska 2008, s. 11-20]. Pomimo szeroko prowadzonych działań na rzecz promocji parku, dotąd nie powstał plan ochrony oraz wymagany plan miejscowy zagospodarowania przestrzennego.

Na trudności natrafiły też inicjatywy Biura Stołecznego Konserwatora Zabytków w przypadku Parku Kulturowego zespołu XIX-wiecznych fortyfikacji Twierdzy Warszawa i Wilanowskiego Parku Kulturowego czy zaproponowanego przez lokalną organizację społeczną Parku Kulturowego Michałowice.

Problemy związane z powoływaniem parków kulturowych wynikają z procedur planistycznych. Ostatnio wprowadzone zmiany w art. 18 ust.1 ustawy rozszerzyły kompetencje

⁷ W świetle Rozporządzenia MKiDN z dnia 26 maja 2011 roku w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Dz.U. z 2011 r. Nr 113, poz. 661.

⁸ Park kulturowy powstał w oparciu o dokumentację specjalistów KOBiDZ – *Studium wartości kulturowych obszaru »Pola Bitwy Warszawskiej 1920 roku« w Ossowie*, 2005 r.

wojewódzkiego konserwatora zabytków i samorządu w dziedzinie ochrony dziedzictwa lokalnego, objętego gminną ewidencją zabytków⁹. W świetle art. 22 ust. 5 ustawy, obejmuje ona również obiekty o znaczeniu lokalnym, które zapewne nie zostaną wpisane do rejestru ani nie znalazły się wojewódzkiej ewidencji [Mikiciuk 2010, s. 5-10]. Niski jak dotąd stan gminnych ewidencji, które zazwyczaj ograniczają się do wskazań wojewódzkiego konserwatora zabytków, świadczy o pewnej niechęci do nakładania obowiązku ochrony na budynki, jak też o braku dostatecznego rozpoznania lokalnego zasobu. Mazowieckie Wojewódzki Konserwator Zabytków, wysyłając do wszystkich gmin wykazy obiektów znajdujących się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, otrzymał jedynie 78 zwrotnych odpowiedzi gmin, co stanowi 24% ogólnego zasobu.

Należy zauważyć, że zgodnie z art. 21 ustawy, *gminna ewidencja jest podstawą do sporządzenia programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy*, jednak zapis ten nie miał dotąd większego zastosowania, a w praktyce obowiązek powołania gminnej ewidencji wpisywany był w zakres zadań gminy, wykazywanych w programie opieki nad zabytkami. W randze wojewódzkiej funkcjonował *Wojewódzki Program Opieki nad zabytkami na lata 2006–2009*, a obecnie trwają prace nad powołaniem stosownego dokumentu na lata 2012-2015. Na szczeblu powiatowym powołano dotąd 5 programów, co stanowi 13,5% w skali województwa oraz na skalę gmin 27 programów, co stanowi 8,3% w skali województwa¹⁰. Krajowy program opieki nad zabytkami, wskazany w art. 18 ust. 2 ustawy, dotąd nie powstał.

Do grupy najcenniejszych i najbardziej uznanych w randze światowej zabytków należy warszawskie Stare Miasto. Historyczne Centrum Warszawy uhonorowano 5 września 1980 roku wpisem na *Listę światowego dziedzictwa UNESCO* jako niepowtarzalną i unikatową odbudowę, połączoną z rekonstrukcją historycznego założenia miejskiego. Jest to jedno z trzynastu w Polsce miejsc wyróżnionych tym tytułem, a zarazem jedyne tego rodzaju w skali świata.

W ramach programu doskonalenia systemów ochrony i zarządzania dóbr wpisanych na *Listę światowego dziedzictwa UNESCO* realizowanego przez ICOMOS i NID, opracowywana jest deklaracja wyjątkowej uniwersalnej wartości wraz z wskaźnikami monitoringu w oparciu o doświadczenia specjalistów z Norwegii i Polski.

Znacznym prestiżem cieszą się także te obiekty dziedzictwa kulturowego, które uhonorowane zostały przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej tytułem pomnika historii. Na Mazowszu honor ten został przyznany 8 września 1994 roku historycznemu zespołowi centrum miasta Warszawy wraz z Traktem Królewskim i Wilanowem. Niebawem do grona pomników historii dołączy niezwykle cenny zespół Stacji Warszawskich Filtrów. Wśród rozpatrywanych przez Radę Ochrony Zabytków wniosków znajduje się unikatowy w swej kategorii zespół osady fabrycznej z kompleksem przemysłowym w Żyrardowie, a wśród obiektów wskazanych jako przyszłe propozycje wymieniane są tak cenne zespoły, jak romańskie założenie kościoła z klasztorem w Czerwińsku nad Wisłą, Wzgórze Tumskie

⁹ Należy zwrócić szczególną uwagę na ostatnią zmianę ustawy, dokonaną dnia 18 marca 2010 roku (Dz. U. z 2010 r. Nr 75, poz. 474), która wprowadziła m.in. rozszerzony zapis ochrony zabytków w ramach kompetencji prawa lokalnego.

¹⁰ Dane zebrane do dnia 20 maja 2011 roku na podstawie korespondencji WUOZ.

w Płocku czy kompleks warszawskich cmentarzy zabytkowych różnych wyznań, z zespołem Starych Powązek.

Problem zarządzania tą, jak dotąd bardzo ograniczoną grupą zabytków, w przypadku założenia Traktu Królewskiego z Wilanowem, wynika m.in. z rozległości terenu, który w swych granicach obejmuje zarówno zabytkowe obiekty, zespoły i układy urbanistyczne wpisane do rejestru zabytków, jak też obiekty i obszary nieposiadające wartości zabytkowych¹¹. W świetle art. 15 ustawy, ochrona pomnika historii wynika z faktu wpisania obiektu do rejestru zabytków lub, jeżeli tytuł pomnika historii nadany został parkowi kulturowemu, z zapisów zawartych w miejscowym prawie dotyczącym zagospodarowania przestrzennego. Zatem, zapewnienie odpowiednich narzędzi do sprawnego zarządzania pomnikiem spoczywa w gestii samorządu. W dodatku rozwiązanie problemu poprzez utworzenie parku kulturowego jest w praktyce nierealne, gdy mamy do czynienia z tak złożonym i wielowarstwowym zespołem centrum miasta.

Przechodząc do omówienia pokrótce różnych inicjatyw samorządowych, związanych z zarządzaniem i promocją dziedzictwa lokalnego, należy wskazać na bardzo dużą na Mazowszu aktywność organizacji społecznych. Przykładem są inicjatywy społeczne podejmowane w ramach festiwalu „Sąsiedzi Sąsiadom” czy „Otwarte Ogrody”. Wyróżnione Nagrodą Fundacji Rozwoju Demokracji Lokalnej za działalność w sferze kultury w latach 2005-2008 [Szulińska 2009, s. 5-7], stanowią sukces województwa mazowieckiego na tle krajowym.

„Piątki konserwatorskie” na Zamku Królewskim

Zainicjowany w 2005 roku przez Dział Badań i Dokumentacji Zabytków Warszawy i Mazowsza¹² wraz z dyrekcją Muzeum Zamku Królewskiego w Warszawie cykl „Piątków Konserwatorskich”, poświęcony tematyce rewitalizacji zabytkowych miast na Mazowszu, spotkał się z dużym zainteresowaniem wśród lokalnych samorządów [Szulińska 2005, s. 109-113]. Zaproszeni do udziału władarze Żyrardowa, Ostrołęki, Radomia i Płocka przedstawiali konkretne projekty, jak również wypracowaną w danym mieście „metodę rewitalizacji”. Zgodnie z przyjętą regułą spotkań, w pierwszej części miały miejsce prezentacje, poprzedzone wystąpieniem prezydenta lub burmistrza miasta, obejmujące szeroki zakres zagadnień, m.in.: rolę dziedzictwa kulturowego w rozwoju miasta i regionu, projekty rewaloryzacji obiektów i obszarów w ramach programów, szanse, problemy i zagrożenia związane z wdrażaniem projektów, źródła finansowania czy zagadnienia promocji dziedzictwa kulturowego miasta i regionu. Dyskusje, odbywające się w drugiej części spotkań, miały charakter forum wymiany myśli i doświadczeń, i zwykle przenoszone były później na łamy lokalnej prasy, radia czy telewizji. Uczestnikami spotkań zamkowych byli zarówno specjalnie zaproszeni goście: specjaliści i eksperci z różnych dziedzin nauki, konserwatorzy zabytków, jak również

¹¹ Dotyczy to szczególnie obiektów wcześniej uznanych za pomnik historii na mocy ustawy o ochronie dóbr kultury z dnia 15 lutego 1962 roku, gdzie operowano szeroko rozumianym pojęciem dobra kultury, uznaniowym traktowaniu obiektów, których „charakter zabytkowy jest oczywisty” czy brakiem wskazanych w art. 6. ust. 3 przepisów wykonawczych, które miały regulować organizację i sposób ochrony pomników historii.

¹² Obecnie jest to Oddział Terenowy NID w Warszawie.

przedstawiciele organizacji społecznych i mediów. Możliwość spotkania w jednym miejscu i debaty w ramach tak zróżnicowanego gremium, stwarzała rzadką okazję do zapoznania się z różnorodnymi stanowiskami. Przedstawianie czasem trudnych do pogodzenia poglądów miało jednak bardzo pozytywny aspekt – stanowiło wyraz troski o jak najlepsze zachowanie zabytku oraz o możliwość jego funkcjonowania w kontekście potrzeb i oczekiwań lokalnej społeczności. W wielu przypadkach te ożywione dyskusje przyczyniły się do zainicjowania wzajemnych kontaktów i współpracy, której efekty z pewnością zaowocują lepszą realizacją projektów.

Kolejny cykl „Piątków” realizowany w przedstawionej formule w latach 2007-2008 pod hasłem *Dziedzictwo kulturowe szansą rozwoju regionu – ochrona i promocja zabytków Mazowsza*, poświęcony został konkretnym gminnym projektom [Szulińska 2007, s. 13-14]. Celem tych spotkań było zainicjowanie dyskusji na temat roli samorządu w zakresie zachowania zabytków poprzez prowadzoną politykę przestrzenną oraz na temat pomysłów możliwych rozwiązań i szeroko rozumianej współpracy w tej dziedzinie. Podczas pięciu sesji zaprezentowano następującą tematykę:

- *Węgrów – miasto Jana Dobrogosta Krasińskiego. Działania rewitalizacyjne w obrębie zabytkowej przestrzeni rynku;*
- *Nowy Dwór Mazowiecki – 200 lat Twierdzy Modlin – potencjał, problemy, partnerstwo;*
- *Wołomin – „Ossów – Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 roku” – potencjał i partnerstwo;*
- *Pułtusk – koncepcja skansenu archeologicznego pod dziedzińcem zamku;*
- *Milanówek – Willa „Waleria” – Centrum Kultury w Milanówku – Muzeum Życia i Twórczości Profesora Jana Szczepkowskiego.*

Wybór powyższych zagadnień miał zwrócić szerszą uwagę na realizowane już z pewnym powodzeniem projekty w Węgrowie, Ossowie czy Milanówku, a także wskazać na trudności wykorzystania potencjału w przypadku Twierdzy w Modlinie oraz wzgórza zamkowego w Pułtusku.

Spotkania te po raz kolejny pokazały, jak ważną rolę w procesie dalszego zachowania zabytków, a także budowy odpowiednich relacji społecznych, niezbędnych do aprobaty podejmowanych projektów oraz zachowania ich pozytywnych wyników, pełni świadoma i rozważna polityka regionalna gmin.

Ostatnim z zagadnień prezentowanych w ramach „Piątków” w 2009 roku był cykl *Nowe koncepcje muzeów na Mazowszu jako interdyscyplinarne ośrodki prezentacji dziedzictwa kulturowego regionu*. Celem spotkań było przybliżenie problematyki związanej z zachowaniem wartości materialnych i niematerialnych dziedzictwa kulturowego na Mazowszu, w działalności nowoczesnie pojętych placówek muzealnych. Starano się zachęcić przedstawicieli władz samorządowych i środowisk lokalnych do podejmowania partnerstwa na rzecz tych przedsięwzięć, które w dobie postępującej unifikacji życia, zachowują dziedzictwo, ale też czynnie przekazują wiedzę o nim.

W cyklu przedstawione zostały następujące projekty muzealne:

- *Koncepcja urbanistyczno–architektoniczna utworzenia Centrum Informacyjno-Edukacyjnego Bitwy Warszawskiej 1920 r. w ramach parku kulturowego w Ossowie, gmina Wołomin.*

- *Koncepcja rozbudowy i program działalności Muzeum Mazowieckiego w Płocku.*
- *Palmiry – koncepcja budowy Muzeum Walk i Męczeństwa.*
- *Wielki Gościniec Litewski jako szlak turystyczny – rola muzeów jako ośrodków informacji i komunikacji na szlaku w Sokołowie Podlaskim.*

Otwarta formuła spotkań i tym razem wykazała konieczność i sens podejmowanych wyzwań, które niosą ze sobą, oprócz oczywistych rezultatów działalności ośrodków, również głęboko sięgające efekty długofalowe.

Potrzeba opieki nad lokalnym dziedzictwem materialnym i niematerialnym oraz współodpowiedzialność za jego zachowanie powinna być udziałem całej lokalnej społeczności, która bezpośrednio uczestniczy w procesie organizacji przestrzeni miast. Nadrobienie istniejących w tym zakresie zaniedbań, na co wskazywały liczne wypowiedzi uczestników spotkań, musi z pewnością potrwać i wymaga wprowadzenia odpowiednich narzędzi i programów, w tym systemu edukacji. Przedstawione na spotkaniach zamkowych programy dowodzą jednocześnie konieczności prowadzenia takich szerokich dyskusji, które w otwartej i neutralnej atmosferze mają szansę zderzyć ze sobą różne oglądy oraz wskazać na – może – niedostrzegane wcześniej szanse rozwoju naszego województwa.

Europejskie Dni Dziedzictwa

Europejskie Dni Dziedzictwa należą do najważniejszych wydarzeń społecznych i edukacyjnych, promujących zabytki oraz dziedzictwo krajów i regionów jako wspólne wartości kontynentu. Obchody organizowane są od 1991 roku z inicjatywy Rady Europy i Unii Europejskiej, zrzeszając już ponad 50 państw. Idea tego największego święta zabytków powstała podczas obrad II Konferencji Rady Europy, odbywającej się w październiku 1985 roku w hiszpańskiej Granadzie. Zorganizowanie w całej Europie wspólnych działań promujących zabytki zaproponował minister kultury Francji, na wzór zainicjowanych rok wcześniej we Francji Dni Otwartych Zabytków. Polegały one na bezpłatnym udostępnianiu dla zwiedzających obiektów, do których dostęp dotychczas był ograniczony. Dlatego też i dzisiaj jednym z głównych działań Europejskich Dni Dziedzictwa jest bezpłatne udostępnianie zabytków na co dzień niedostępnych ze względu na pełnienie funkcji uniemożliwiających ich zwiedzanie oraz bezpłatny wstęp do takich obiektów kultury, jak muzea, zabytki architektury sakralnej, świeckiej, militarnej, przemysłowej, skanseny, parki, ogrody itp., które są zwykle dostępne, lecz ich zwiedzanie wiąże się z opłatami.

Polska włączyła się do tej akcji w 1993 roku. Od jedenastu lat honorowego patronatu Europejskim Dniom Dziedzictwa udziela Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, a koordynatorem tych działań jest Narodowy Instytut Dziedzictwa. Z roku na rok Europejskie Dni Dziedzictwa, organizowane w Polsce we wrześniu, cieszą się coraz większym powodzeniem; w przeciągu trzech ostatnich lat w ramach EDD odbyło się około 5 tys. różnego rodzaju imprez, w których uczestniczyło blisko 1 mln osób.

Wyróżniającą się, budzącą podziw cechą obchodów EDD w Polsce jest ich lokalny charakter, przy jednoczesnym przypomnianiu o wspólnych korzeniach kultury europejskiej. Włączanie lokalnych organizatorów i promowanie regionalnego dziedzictwa kulturo-

wego daje wiele możliwości „odkrycia” obiektów zapomnianych, a także większą różnorodność propozycji programowych obchodów. Imprezy kierowane są do bardzo szerokiej i zróżnicowanej grupy odbiorców, co nadaje im wymiar uniwersalny. Istotnym elementem wielu proponowanych programów jest możliwość połączenia zwiedzania z uczestnictwem w pokazach ginących rzemiosł, w kiermaszach wyrobów artystycznych i rzemieślniczych, w konkursach, przedstawieniach, pokazach grup rekonstrukcyjnych, w występach zespołów folklorystycznych oraz innych wydarzeniach kulturalno-artystycznych. Ważnym elementem tych programów są organizowane odczyty, spotkania dyskusyjne czy wspólne zwiedzanie zabytków w formie spacerów czy dłuższych wycieczek, które mają za zadanie uwrażliwić społeczeństwo na problematykę ochrony zabytków i dziedzictwa kulturowego. Ten edukacyjny aspekt EDD ma wzmacniać proponowana od pięciu lat ogólnopolska tematyka obchodów, która poprzez sformułowane hasło ma za zadanie zwrócić szczególnej uwagi na konkretną grupę zabytków. Wspomnieć można tutaj hasło z 2008 roku – *Korzenie tradycji. Od ojcowizny do ojczyzny*, którego celem było ukazanie procesu formowania się świadomości przynależności etnicznej, kulturowej czy narodowej, mówiące samo za siebie hasło z 2009 roku – *Zabytkom na odsiecz! Szlakiem grodów, zamków i twierdz* czy ubiegłoroczne – *Od pomysłu do przemysłu*.

Tegoroczne obchody Europejskich Dni Dziedzictwa są dla Polski szczególne, ponieważ decyzją Rady Europy i Komisji Europejskiej, Polska będzie gospodarzem 4. Europejskiego Forum Dziedzictwa oraz towarzyszącego mu spotkania koordynatorów narodowych EDD. Wydarzenia te stanowią część oficjalnych uroczystości towarzyszących polskiej Prezydencji w Radzie UE. Dlatego tegoroczny temat *Kamienie milowe* ma zwrócić uwagę na wkład Rzeczypospolitej w rozwój Europy na przestrzeni dziejów, w tak wiekopomnych wydarzeniach, jak Zjazd Gnieźnieński, konfederacja warszawska, odsiecz wiedeńska, Konstytucja 3 maja czy bitwa warszawska 1920 roku. Równie ważnym działaniem jest eksponowanie bogactwa lokalnej historii i dziedzictwa, sięgając np. do własnych korzeni – lokacji miast, rozwoju przestrzennego, przemysłu czy różnego rodzaju postaci i wydarzeń historycznych, które stanowią dla danego miejsca pewnego rodzaju „kamienie milowe”¹³.

Europejskie Dni Dziedzictwa w województwie mazowieckim cieszą się szczególną popularnością, wyróżniając nasze województwo pod względem zarówno liczby i różnorodności przedstawianych propozycji, jak i organizacji programów przez lokalne samorządy miast i gmin, stowarzyszenia, muzea, gminne instytucje kultury oraz prywatne osoby – właścicieli obiektów zabytkowych. Corocznym partnerem w realizacji różnorodnych przedsięwzięć organizowanych w ramach EDD jest Samorząd Województwa Mazowieckiego. Będąc w gronie organizatorów, rokrocznie podejmuje trud przygotowania bardzo ciekawych propozycji, a idea EDD stała się niezbędnym elementem kalendarza imprez kulturalno-edukacyjnych. Mam tu na myśli szczególnie długoletnią już współpracę z organizatorami z Sokołowa Podlaskiego, Żyrardowa, Milanówka, Siedlec, Ciechanowa, Liwu, Wołomina, Węgrowa, Czerska czy Podkowy Leśnej.

¹³ W ramach promocji programów przygotowano stronę internetową EDD, na której znajdują się różnorodne materiały z działań promocyjnych, w tym filmy reklamowe oraz obowiązkowe logotypy. Więcej informacji: www.edd2011.pl.

Przedstawione działania, odnoszące się do lokalnej historii i tradycji, wzmacniając świadomość tożsamości miejsca, stanowią również ważny z konserwatorskiego punktu widzenia czynnik zachowania dziedzictwa, w tym form regionalnego budownictwa. To niezwykle ważne zadanie może zostać spełnione jedynie dzięki identyfikacji społeczeństwa ze swoim miejscem zamieszkania, a pomoc w tym stanowią administracyjne narzędzia ochrony dziedzictwa.

Literatura

Mikiciuk J., 2010, *Gminna ewidencja zabytków w świetle zmian wprowadzonych Ustawą o zmianie ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw*, „Kurier Konserwatorski” nr 9, s. 5-10.

Szulińska M., 2005, *Piątki konserwatorskie na Zamku Królewskim w Warszawie. Ochrona i promocja dziedzictwa kulturowego miast mazowieckich w świetle programów rewitalizacji*, „Ochrona Zabytków” nr 4, s. 109-113.

Szulińska M., 2007, *Piątki konserwatorskie na Zamku Królewskim w Warszawie*, „Ochrona Zabytków” nr 3, s. 13-14.

Szulińska M., 2008, *Ossów – Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 Roku – park kulturowy na historycznym szlaku*, „Ochrona Zabytków” nr 3, s. 11-20.

Szulińska M., 2009, *Nagroda Fundacji Rozwoju Demokracji Lokalnej*, „Ochrona Zabytków” nr 1, s. 5-7.

ABSTRACT

Mazowieckie Province, established as a result of the administrative reform of Poland in January 1999, occupies the biggest territory among all 16 provinces, accounting for 11.4% of the entire territory of Poland. Its area comprises, to a varying extent, lands of as many as 9 former provinces. In the light of national data on the resource of fixed historic objects entered into the register of historic objects, prepared by the National Heritage Board of Poland on the basis of registration decisions (as of 4th October 2010), Mazowieckie Province ranks third with 6,343 historic objects.

This paper presents current data concerning forms of protection in accordance with valid legislation, with special regard to recent changes and the identified level of heritage retention. The further part presents detailed information about network projects on a regional and supraregional scale that influence the management process and, consequently, the retention and promotion of the historic potential of the province. This information is based on documents prepared by employees of the Local Division in Warsaw within the scope of substantive activity of the National Heritage Board of Poland, such as: the description of the province's resource of historic objects, the INSIRE programme regarding spatial data in the part concerning fixed historic objects, thematic papers and interdisciplinary documentations, and promotional and educational activities – European Heritage Days, Conservation Fridays at the Royal Castle in Warsaw.

---

mgr Margerita Szulińska, historyk sztuki, absolwentka Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie oraz studiów podyplomowych Akademii Dziedzictwa w Krakowie, jest kierownikiem Oddziału Terenowego Narodowego Instytutu Dziedzictwa w Warszawie.